

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ФІЛАТОВА Катерина Олександрівна

УДК [811.111+811.14'06+811.161.2]'373.611

**КОЛЬОРОКОНЦЕПТИ В НОМІНАТИВНИХ МОДЕЛЯХ
АНГЛІЙСЬКИХ, УКРАЇНСЬКИХ І НОВОГРЕЦЬКИХ КОМПОЗИТИВ:
ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 10.02.15 – загальне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі англійської філології та методики навчання англійської мови Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Жаботинська Світлана Анатоліївна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
кафедра англійської філології та
методики навчання англійської мови,
професор.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Кравченко Наталія Кимівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
кафедра англійської філології і філософії мови
імені професора О. М. Мороховського,
професор;

кандидат філологічних наук
Романюк Юлія Віталіївна,
Інститут української мови НАН України,
відділ лексикології, лексикографії та
структурно-математичної лінгвістики,
старший науковий співробітник.

Захист відбудеться “03” квітня 2019 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.08 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. М. Тимошенка, 13-б.

Автореферат розіслано “26” лютого 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. П. Калитюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертацію присвячено дослідженню лінгвокогнітивних засад творення англійських, українських та новогрецьких композитів, або складних слів, до складу номінативної (ономасіологічної) структури яких входить концепт із числа основних кольорів зазначених мов.

У багатьох мовах композити є особливою номінативною підсистемою, якій присвячені фундаментальні роботи, де розглядаються різні словотвірні процеси (О. С. Кубрякова, Г. Марчанд, О. Д. Мешков), власне композити (А. О. Білецький, Н. Ф. Клименко, О. Д. Мешков, О. О. Селіванова, М. Д. Степанова), їхні структурні (І. В. Арнольд, І. А. Гонта, Л. Ф. Омельченко) й семантичні особливості (О. Єсперсен, Д. Ліч, О. І. Смірницький, І. В. Арнольд, Є. А. Градалєва, П. М. Карашук, М. М. Полюжин і Л. Ф. Омельченко), їхній зв'язок із синтаксисом (Л. Блумфілд, Р. З. Гинзбург) та текстом (О. Я. Кресан).

Серед композитів різних мов значну частку складають ті, що включають основу-кольороназву, або колоратив. Активна участь кольороназв у творенні складних слів зумовлена значимістю кольору у перцептивному сприйнятті людиною навколишнього світу, яке, за результатами психологічних праць (Б. Берлін, Б. Берлін і П. Кей, Ф. Біррен, Р. МакЛорі), не є однаковим, що зумовлює відмінності в наборах основних кольороназв у різних мовах (Б. А. Базима, А. П. Василевич, Р. М. Фрумкіна). Кольороназви є об'єктом досліджень не лише у психологічних і психолінгвістичних, а й у лінгвокультурологічних студіях, де у фокусі уваги перебуває традиційна для різних етносів символіка кольорів (Й. Брекел, Дж. Гейдж, І. О. Голубовська, А. Вежбицька, Е. Рош, М. Сахлінс, Г. М. Яворська), а також у філософських працях, які вибудовують «філософію кольору» (Л. Вітгенштайн, К. Л. Гардін, А. Берн і Р. Д. Гілберт). Лінгвістичні дослідження кольороназв, здійснювані в різних аспектах, включають історію їхнього виникнення та розвитку в різних мовах (А. Андрулак і ін., Н. Б. Бахіліна, О. М. Дзівак, П. Г. Максвелл-Стюарт, М. Чікало), аналіз їхньої структури та семантики (І. М. Бабій, Л. А. Голуб, А. Г. Кириченко, А. П. Критенко), із окремим студіюванням символічних значень кольороназв (Л. В. Краснова, Л. М. Миронова, Н. І. Страхова), розгляд їхньої участі у номінативних процесах (Е. Р. Гейдер, В. І. Іваровська, Т. В. Ковальова, Т. В. Пастушенко), зокрема й у творенні композитів (К. О. Дюжикова, М. Л. Жирмунська, Л. Д. Почепцова).

Із появою когнітивної лінгвістики, яка досліджує природу зв'язку між мовними / мовленнєвими знаками та ментальними структурами й операціями, теорія номінації і включена до неї теорія словотвору набули когнітивного спрямування (О. С. Кубрякова, С. А. Жаботинська, С. М. Єнікеева, М. М. Полюжин, О. О. Селіванова, П. Штекор). Відповідно, з'явилися роботи, присвячені композитам із колоративом і виконані із залученням лінгвокогнітивних методик (О. В. Деменчук, О. Г. Васильєва). Однак у цих роботах аналізується матеріал окремих мов, переважно англійської. Водночас, як свідчать психологічні, психолінгвістичні та лінгвокультурологічні розвідки, системи кольороназв у різних мовах мають як спільні, так і відмінні риси. Це має стосуватися також і участі кольороназв у номінативних процесах. Наше дослідження, здійснене із

застосуванням новітнього методологічного апарату когнітивної теорії номінації, спрямовано на виявлення спільних та відмінних ознак композитів із колоративом в англійській, українській та новогрецькій мовах.

Актуальність роботи визначається її дослідницьким об'єктом та способом його аналізу. Композити з елементом-колоративом є універсальною групою лексики, присутньою в різних мовах, що дозволяє порівняти такі композити в декількох мовах на предмет установлення особливостей відбитих у них картин світу конкретних етнічних спільнот. Вибір для аналізу композитів англійської, української та новогрецької мов, що належать до різних груп індоєвропейської сім'ї, позиціонує відповідні спільноти як неблизькоспоріднені. Застосування новітніх технік лінгвокогнітивного аналізу до розгляду композитів із колоративом в англійській, українській та новогрецькій мовах уможливило встановлення і порівняння природи зв'язку між системними когнітивними і мовними (семіотичними) явищами, що є провідним завданням когнітивної парадигми сучасного мовознавства.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертацію виконано у межах комплексної теми «Теорія когнітивно-дискурсивних досліджень мови і мовлення», яка розробляється Науково-дослідною лабораторією когнітивно-дискурсивних досліджень у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького (лабораторію створено за наказом ректора ЧНУ від 25.12.2014 р.).

Метою роботи є встановлення лінгвокогнітивних засад номінативних процесів творення англійських, українських та новогрецьких композитів із компонентом-кольороназвою та виявлення спільних і відмінних ознак у цих процесах. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати статус композита як похідної номінативної одиниці; визначити формальні, семантичні й функціональні підстави для ідентифікації композитів в аналізованих мовах;
- схарактеризувати системи кольороназв в англійській, українській та новогрецькій мовах у психолінгвістичному, етимологічному та культурологічному вимірах;
- визначити основні напрями когнітивної теорії номінації, сформулювати методологічний апарат дослідження та розробити процедуру лінгвокогнітивного студіювання композитів із кольороназвою в англійській, українській та новогрецькій мовах;
- застосувати розроблену процедуру аналізу для: а) дослідження композитів з окремою кольороназвою в кожній із мов; б) порівняльного аналізу композитів із різними кольороназвами в кожній із мов; в) порівняльного аналізу композитів із різними кольороназвами у трьох мовах.

Об'єктом дослідження є композити з елементом-кольороназвою в англійській, українській та новогрецькій мовах. **Предметом дослідження** є лінгвокогнітивні засади формування цих композитів, явлені в номінативних (ономазіологічних) моделях їхньої внутрішньої форми.

Матеріалом дослідження є 1308 композитів з елементом-колоративом, із них: 740 англійських, 393 українських та 175 новогрецьких. Фактичні дані отримано шляхом суцільної вибірки з приблизно однакових за обсягом лексикографічних джерел англійської, української та новогрецької мов: словника *Merriam-Webster's*

Collegiate Dictionary, 2004 (225 000 слів), словника *Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005* (250 000 слів) та словників *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, 1998* (150 000 слів) і *Новогреческо-русский словарь, 1980* (67 000 слів).

Методологічний апарат дослідження включає поняття теорії номінації та техніки концептуального аналізу, розроблені різними школами когнітивної лінгвістики. Поняттями теорії номінації є *внутрішня форма* (О. О. Потебня) як фрагмент значення, утілений у зовнішній формі знаку, та *ономасіологічна / номінативна модель* (О. С. Кубрякова, С. А. Жаботинська), що упорядковує внутрішню форму. З позицій когнітивної лінгвістики, номінативна модель утілює узагальнену когнітивну структуру, утворювану на підставі обмеженої кількості *базисних пропозиціональних схем (БПС)*, виокремлених у *семантиці лінгвальних мереж* (С. А. Жаботинська). У номінативній моделі один зі складників БПС стає ономасіологічним базисом, тобто цільовим концептом, а інший – ономасіологічною ознакою, або характеристикою базису. У дисертації БПС застосовуються як для структурування номінативних моделей композитів, так і для визначення особливостей концептуальної деривації, за якої одні поняття (і їхні назви) утворюються від інших понять (і їхніх назв). До аналізу метафоричних дериваційних процесів залучається дослідницький апарат *теорії концептуальної метафори* (Дж. Лакофф і М. Джонсон), а саме – поняття *спектру* метафоричного корелята та *діапазону* метафоричного референта (З. Кьовечеш), а також поняття *метафоричного потенціалу* корелята та *ступеня метафоризації* референта (І. В. Бровченко, С. А. Жаботинська). Порівняння лінгвокогнітивних засад композитів кожної з мов, а також композитів усіх трьох мов відбувається на підставі *компаративного аналізу*, супроводжуваного *кількісними підрахунками* із виявленням домінування певної ознаки, яка стає «*tertium comparationis*» у порівнянні даних.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній *уперше* надається порівняльний аналіз англійських, українських і новогрецьких композитів з елементом-кolorативом. *Новим* є предмет порівняльного аналізу – когнітивні моделі які структурують внутрішню форму композитів на різних дериваційних кроках. Для побудови цих когнітивних моделей *уперше* застосовується кількісно обмежений набір базисних пропозиціональних схем (БПС). Визначені когнітивні моделі, суголосні з метонімічними, метафоричними та комплексними (метонімічними і метафоричними) процесами, *уперше* узгоджені з репрезентацією кольору як онтологічної ознаки предмета або як символічної ознаки, сформованої на основі поняття власне кольору. *Новими* є результати дослідження стосовно: числа композитів із кольороназвою у трьох мовах; домінування певних кольорів у складі цих композитів; пріоритетності предметних доменів, сутності яких наділяються кольором; особливостей номінативних зсувів у внутрішній формі складних слів.

Наукова новизна роботи узагальнена у **положеннях, винесених на захист**:

1. У кожній із трьох мов композити стратифікуються на групи за включеними до їхнього складу назвами базових кольорів. У кожній із таких груп ідентифікуються дві частини: а) композити, внутрішня форма яких містить назву кольору, що є онтологічною ознакою предмета; б) композити, внутрішня форма яких включає кольороназву, пов'язану із символікою власне кольору.

2. Композити, внутрішня форма яких містить колоратив як позначення онтологічної ознаки предмета, далі розподіляються за концептуальними доменами ЛЮДИНА, ТВАРИНА, РОСЛИНА, ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, МІСЦЕ (ТЕРИТОРІЯ), АРТЕФАКТ, ОДЯГ та ЇЖА. У межах доменів виокремлюються субдомени, які репрезентують ціле та його частину.

3. Номінативні моделі аналізованих композитів базуються на початковій квалітативній БПС «Х (базис) є ТАКИЙ-колір (ознака) > ТАКИЙ-колір (ознака) Х (базис)». Ця схема вживається у прямій номінації, а також започатковує подальші метонімічні, метафоричні та комплексні (метонімічний + метафоричний і метафоричний + метонімічний) зсуви, які відбуваються на другому, третьому та четвертому кроках номінативного процесу із залученням інших БПС – буттєвих, акціональних, посесивних, ідентифікаційних та компаративних.

4. У метафоричних зсувах концептуальні домени предметних сутностей, наділених колірною ознакою, мають різний метафоричний потенціал, тобто різний ступінь уживаності в якості корелятивів, з якими порівнюються референти концептуальних метафор. Ці референти, своєю чергою, мають різний ступінь метафоризації, залежний від того, скільки метафоричних виразів уживаються для їхнього позначення.

5. Композити із кольороназвою, що позначає символічну ознаку предмета, інвентаризуються із зазначенням тієї гіпотетичної онтологічної основи, від якої сформулювалося метафоричне значення, перетворене на символ.

6. Кількісний аналіз, здійснений у межах групи композитів із конкретною кольороназвою, дозволяє: встановити пріоритетність концептуальних доменів предметних сутностей, які фігурують у внутрішній формі композитів; порівняти число прямих і переносних номінацій із колоративом; визначити інтенсивність залучення конкретних БПС до номінативних процесів, які відбуваються на різних кроках деривації; установити величини метафоричного потенціалу для концептуальних доменів предметів із колірною ознакою.

7. Порівняльний аналіз виокремлених за кольорами груп композитів у межах однієї мови дозволяє: виявити ступінь проміантності різних базових кольорів, які фігурують у складі композитів; визначити пріоритетність доменів предметних сутностей, наділених колірною ознакою; з'ясувати число композитів, утворених на різних кроках деривації за участі БПС, які виявляють різний ступінь номінативної активності; визначити метафоричний потенціал доменів предметних сутностей, наділених колірними ознаками; установити роль кольорів конкретної мови у формуванні символічних значень, представлених у композитах цієї мови.

8. На підставі порівняльного аналізу композитів англійської, української та новогрецької мов можливо: з'ясувати типовість таких назв для лексичного складу зазначених мов; установити схожість і розбіжності у проміантності кольороконцептів, які фігурують у композитах трьох мов, та на підставі цього визначити роль окремих кольорів в етнічних концептуальних картинах світу; установити схожість і розбіжності в доменах предметних сутностей, наділених колірною ознакою, що також є проявом особливостей ідіоетнічних картин світу носіїв досліджуваних мов; порівняти активність БПС, залучених до номінативних процесів у цих мовах; визначити тип таких процесів, що дозволяє виявити спільні та

мовно-специфічні когнітивні засади словотвору; установити схожість та розбіжності у символічних значеннях кольороконцептів, які входять до складу номінативної структури композитів англійської, української та новогрецької мов та відбивають особливості картин світу відповідних етнічних спільнот.

Теоретичне значення дослідження визначається його внеском у когнітивну теорію номінації (побудова номінативних моделей на засадах БПС, уживаних на різних кроках концептуальної деривації; стратифікація композитів за семантикою їхньої внутрішньої форми на ті, що позначають концептуальні домени предметних сутностей, наділених онтологічними і символічними ознаками; узгодження номінативних моделей із метонімічними та метафоричними типами номінативних процесів), у компаративну лексикологію (порівняння груп композитів у межах однієї мови і груп композитів різних мов), у когнітивну психологію (роль кольорів в етнічних концептуальних картинах світу) та лінгвокультурологію (символьні значення кольорів у композитах різних мов).

Практична цінність роботи полягає в тому, що її положення, матеріали і висновки мають потенціал для осучаснення університетських теоретичних курсів із загального мовознавства (розділи «Словотвір», «Теорія номінації», «Когнітивна лінгвістика»), із лексикології англійської, української та новогрецької мов, із порівняльної лексикології, а також для розроблення спецкурсів із психолінгвістики та лінгвокультурології. Матеріали дисертації, зокрема її Додатки, можуть бути використані на практичних заняттях із перекладу англійської, української та новогрецької мов, а також у лексикографічній практиці.

Апробація роботи. Основні теоретичні положення й результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри англійської мови та перекладу Маріупольського державного університету (2009–2016), на засіданнях Науково-дослідної лабораторії когнітивно-дискурсивних досліджень у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького (2017–2018), на *міжнародних конференціях*: V Міжнародній науково-практичній конференції «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2011), V Міжнародній науковій конференції «Іноземна філологія у XXI столітті» (Запоріжжя, 2012), I та III Міжнародних наукових конференціях «Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій» (Маріуполь, 2012, 2017), Міжнародній науковій конференції «Язык и культура в эпоху глобализации» (Санкт-Петербург, 2013), XII Міжнародній науковій конференції «Дискурсологія: мова, культура, суспільство» (Луганськ, 2013), II Міжнародній науково-практичній конференції «Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи» (Маріуполь, 2018); на *всеукраїнських конференціях*: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми філології: мовознавство, літературознавство, методика викладання філологічних дисциплін» (Маріуполь, 2009), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філологічні студії молодих учених» (Маріуполь, 2010), на *міжрегіональних конференціях*: VII Міжрегіональній конференції молодих учених та аспірантів «Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук» (Горлівка, 2009); на XI–XV та XX підсумкових науково-практичних конференціях викладачів МДУ (Маріуполь, 2009–2013, 2018).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено у 6 статтях автора (2,6 др. арк.), опублікованих у фахових виданнях України, 2 статтях (1,1 др. арк.), опублікованих у іноземних виданнях та 12 тезах доповідей на наукових конференціях (2,4 др. арк.). Загальний обсяг публікацій – 6,1 др. арк.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, двох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (202 позиції, із них 48 іноземними мовами), списку джерел фактичного матеріалу та додатків (130 стор.), які містять покроковий аналіз фактичного матеріалу і таблиці з результатами кількісного аналізу даних. Загальний обсяг роботи становить 356 стор., із них – 192 стор. основного тексту. До тексту дисертації включено 11 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі *«Кольороконцепти в номінативній структурі композитів: теоретичні засади дослідження»* схарактеризовано композит як номінативну одиницю, надано огляд психолінгвістичних, етимологічних і культурологічних студій, присвячених кольороназвам англійської, української та новогрецької мов, а також викладено методологію порівняльного аналізу номінативних моделей цих композитів, здійсненого з лінгвокогнітивних позицій.

Композити є лексичними одиницями, утворюваними із двох або більше основ та виокремлюваними серед інших мовних одиниць на підставі формальних та семантичних критеріїв цільнооформленості. До формальних критеріїв належать фонетичні, орфографічні, морфологічні та синтаксичні (функціональні). Семантичним критерієм вважається цілісність значення номінативної одиниці, його ідіоматичність. Застосування одного або комплексу таких критеріїв дозволяє у більшості випадків відрізнити складне слово від словосполучення, проте чітка межа між ними відсутня, що уможлиблює віднесення окремих номінативних одиниць як до складних слів, так і до словосполучень.

У нашому дослідженні добір англійських, українських та новогрецьких композитів із колоративом здійснювався переважно на підставі орфографічного та семантичного критеріїв цільнооформленості. За орфографічним критерієм, одиниці трьох мов мають злите або напівзлите написання. За семантичним критерієм, одиниці трьох мов із роздільним написанням компонентів відносилися до композитів, якщо такі одиниці набували значення, відмінного від значень конститутивних основ. Цей прошарок фактичних даних з ідіоматичним значенням може бути також інтерпретований як фразеологічні словосполучення. Проте, на підставі супутніх частиномовних маркерів, наданих у словниках, насамперед англійських, такі статусно проміжні одиниці були віднесені до складних слів.

Композити усіх трьох мов утворені за формальною моделлю «Прикметник + Іменник», де прикметник позначає колір, а іменник – наділений кольором предмет. Серед композитів є ендоцентричні та екзоцентричні одиниці, зокрема бахуврихи. Характерним для композитів є явище полісемії.

Дослідження концептуалізації кольору в англійській, українській та новогрецькій мовних картинах світу демонструє спільні й відмінні риси у наборах кольороназв, у їхніх етимологічних джерелах та у їхніх символічних значеннях.

В англійській мові виокремлюють 11 основних кольороназв: *black, white, red, yellow, green, blue, brown, purple, pink, orange, gray*. В українській мові основними 12 колірними термінами є *чорний, білий, червоний, жовтий, зелений, синій, блакитний / голубий, коричневий, фіолетовий, рожевий, оранжевий / помаранчевий та сірий*. Прикметники *оранжевий* та *помаранчевий* є повними синонімами; прикметник *блакитний* тяжіє в бік позначення світло-синього кольору, а прикметник *голубий* позначає світло-синій колір із сірим відтінком. У новогрецькій мові число основних кольороназв також дорівнює 12, із включенням двох назв для «синього»: *άσπρος* (білий), *μαύρος* (чорний), *κόκκινος* (червоний), *πράσινος* (зелений), *κίτρινος* (жовтий), *μπλε* (синій), *γαλάζιος / γαλανός* (блакитний), *καφέ* (коричневий), *πορτοκαλί* (помаранчевий), *ροζ* (рожевий), *μωβ* (фіолетовий) та *γκρί* (сірий). У багатьох слів на позначення основного кольору є щонайменше по одному синоніму.

Зазвичай, етимологія назв кольорів в англійській, українській та новогрецькій мовах виходить із назв онтологічних сутностей, наділених колірною ознакою і пов'язаних із природними об'єктами або людиною. В окремих випадках етимологічні витoki назв кольорів не відслідковуються за браком даних.

Символьні значення назв кольорів англійської, української та новогрецької мов, як і їхня етимологічна умотивованість, також мають спільні прояви, представлені, зокрема, в асоціаціях позитивних емоцій та людських чеснот із *білим* кольором, а негативних емоцій та людських вад – із *чорним*. В усіх трьох мовах *чорний* колір є символом потойбіччя, *червоний* колір – символом енергії, подолання смерті, небезпеки, а *сірий* колір – символом невиразності й невизначеності. Ідіотетичність символіки кольорів представлена значенням *чорного* в українській як символу землі, сталості, скромності; значенням *жовтого* в англійській як символу боягузтва і заздрості, а в новогрецькій – як символу багатства і щастя; значенням *синього* для англійців як символу слабкості духу та негативних емоцій, для греків – як символу невірності й обману, для українців – як устремління до Бога. У композитах трьох мов палітра символічних значень кольорів представлена частково.

У дисертації англійські, українські та новогрецькі композити з елементом-кolorативом студіюються з позицій когнітивної теорії номінації, метою якої є пошук ментальних структур і операцій, які лежать в основі створення мовного виразу. Основними поняттями когнітивної теорії номінації є: *значення* номінативної одиниці (активованій нею концепт), її *внутрішня форма*, що є частиною значення, *ономасіологічна структура / модель*, яка упорядковує внутрішню форму у вигляді пропозиційної схеми, та *зовнішня форма* номінативної одиниці, яка матеріалізує внутрішню форму. Ономасіологічна структура, що упорядковує внутрішню форму мовного знаку, визначається також як номінативна структура. Вона узгоджується з когнітивною структурою, де один з елементів пропозиції стає базисом, або первинним семантичним фокусом, а інший елемент стає ознакою базису, або вторинним семантичним фокусом.

Сформульована в нашому дослідженні процедура лінгвокогнітивного аналізу англійських, українських і новогрецьких композитів з елементом-кolorативом

спирається на доробок семантики лінгвальних мереж (С. А. Жаботинська), зокрема на положення про базисні пропозиціональні схеми (БПС) як основу формування номінативних структур мовних одиниць. Число БПС, які мають найвищий рівень схемності, або узагальнення, є обмеженим, але розмаїття їхньої комбінаторики уможливорює побудову різних за складністю концептуальних моделей. Такі моделі стають основою номінативних структур, утворюваних на різних дериваційних кроках. У дисертації лінгвокогнітивний аналіз композитів є трьохетапним.

На *першому етапі* аналізуються групи композитів окремої мови, які містять назву конкретного кольору. Такі композити розподіляються на ті, де у складі внутрішньої форми колір є онтологічною ознакою предмета, та ті, де колір має символічне значення, утворене від поняття власне кольору. Композити першої групи стратифікуються за концептуальними доменами, до яких належать наділені кольором предметні сутності. Такими доменами є ЛЮДИНА, ТВАРИНА, РОСЛИНА, ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, МІСЦЕ (ТЕРИТОРІЯ), АРТЕФАКТ, ОДЯГ та ЇЖА. Композити, включені до кожного з них, аналізуються на предмет номінативних моделей, створюваних на першому та подальших дериваційних кроках. На першому кроці деривації, у створенні назви із прямим значенням, номінативна модель базується на квалітативній БПС «Х (базис) є ТАКИЙ-колір (ознака) > ТАКИЙ-колір (ознака) Х (базис)». На подальших кроках деривації, коли композит набуває переносного значення, до творення номінативних моделей залучаються інші БПС – буттєві (квалітативна, квантитативна, локативна, темпоральна схеми та схема способу буття), акціональні (схеми стану / процесу, контактної дії та каузації), посесивні (партитивна й інклюзивні схеми, а також схеми власності), ідентифікаційні (схеми персоніфікації, класифікації і характеристизації) та компаративні (схеми тотожності-метаморфози, схожості-аналогії та подібності-метафори). Ці БПС зумовлюють специфіку метонімічних, метафоричних і комплексних номінативних зсувів. Композити, де кольороназва має символічне значення, аналізуються на предмет установлення характеру метафоричного зсуву від кольору як онтологічної ознаки до символу культури.

На *другому етапі* виокремлені за кольороназвами групи композитів порівнюються у межах однієї мови. При цьому встановлюються: ступінь репрезентації різних кольорів у композитах; репрезентативність доменів предметів, наділених кольором як онтологічною ознакою; співвідношення прямих і переносних значень композитів; наявність у переносних значеннях метонімії, метафори або їхнього поєднання; активність БПС, задіяних на різних дериваційних кроках; метафоричний потенціал предметних сутностей, наділених кольором як онтологічною ознакою; витоки символіки кольороназв у складі композитів.

На *третьому етапі* результати аналізу композитів у кожній з мов порівнюються між собою.

У **другому розділі «Кольороконцепти в номінативних моделях композитів»** представлено лінгвокогнітивне дослідження номінативних моделей англійських, українських та новогрецьких композитів, до складу яких входять назви основних кольорів, та здійснено порівняння лінгвокогнітивних засад творення композитів із кольороназвою у трьох мовах.

Англійська мова. Приклад аналізу групи композитів із конкретною кольороназвою: BLUE / СИНІЙ, БЛАКИТНИЙ, ГОЛУБИЙ. Загальні характеристики: 105 одиниць з ад'єктивним елементом *blue* (14,2% від 740). 92 композити є іменниками, 11 – прикметниками і 2 – дієсловами. У внутрішній формі 98 одиниць (93,3% від 105) колір представляє онтологічну ознаку предмета, у внутрішній формі 7 одиниць (6,7%) – символну ознаку.

Онтологічними ознаками предмета (93,3%), позначеними основою *blue*, є: «синій», «голубий, лазуровий», «синюватий», «знебарвлений, посинілий ніби побиттям», «синювато-сірий». Представлені у внутрішній формі композитів поняття про предмети, наділені цими ознаками, формують вісім концептуальних доменів, які, зважаючи на число відповідних слів, мають такий ступінь номінативної проміантності:

- центральні домени – АРТЕФАКТ [Артефакт: 25]: 25 – 23,8%; ТВАРИНА [Тварина: 15, Частина тіла: 7]: 22 – 21,0%; периферія-1 – ОДЯГ [Одяг, прикраси: 11, Частина одягу: 2]: 13 – 12,4%; РОСЛИНА [Рослина: 6, Частина рослини: 6]: 12 – 11,4%; ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ [Природний об'єкт: 12]: 12 – 11,4%; ЛЮДИНА [Людина: 2, Частина тіла: 8]: 10 – 9,5%; периферія-2 – МІСЦЕ (ТЕРИТОРІЯ) [Місце: 3]: 3 – 2,9%; ЇЖА [Їжа: 1]: 1 – 0,9%.

Прямі номінації (34 одиниці – 32,4%) утворюються на першому кроці деривації. Наприклад, АРТЕФАКТ: *blue ribbon* – *n* блакитна стрічка як нагорода переможцю за перше місце на змаганнях; ТВАРИНА: *blue crab* – *n* великий синьо-зелений їстівний краб Мексиканської затоки; ОДЯГ: *bluebonnet* – *n* широка кругла шапочка із синьої вовни, яку раніше носили в Шотландії; РОСЛИНА: *blue spruce* – *n* ялина скелястих гір, яка має гострі і зазвичай синювато-сірі голки; ЧАСТИНА РОСЛИНИ: *blueberry* – *n* їстівна синя або чорна ягода будь-якої з декількох північноамериканських рослин сім'ї вересків; ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ: *blueshift* – *n* зміщення спектру наближення небесного тіла до хвилі меншої довжини; МІСЦЕ: *blue line* – *n* одна з двох синіх ліній, які розділяють хокейний каток на три рівних зони; ЇЖА: *blue cheese* – *n* сир з прожилками зеленувато-блакитної цвілі.

Номінативні зсуви (64 – 60,9%) є метонімічними / МТН (44 – 41,9%), метафоричними / МТР (11 – 10,5%), метафоричними + метонімічними / МТР + МТН (7 – 6,7%), метонімічними + метафоричними / МТН + МТР (2 – 1,9%). Метонімічні зсуви відбуваються на підставі БПС: партитивності (28 уживань), власності (11), каузації (9), локативності (4), інклюзивності (3), контактної дії (2), темпоральності (1). У метафоричних зсувах уживається БПС подібності-метафори (20). Зазначені БПС залучено до творення композитів на другому та третьому кроках деривації (52 та 10 одиниць відповідно). Схеми партитивності та каузації задіяні також на четвертому кроці деривації (по одній одиниці відповідно). Наприклад, БПС партитивності та подібності-метафори:

- Партитивність: другий крок деривації – МТН 1. Така ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ → 2. Партитивність (Частина > Ціле): *blue-blooded* – *adj* аристократичного походження (від блакитного кольору вен у людей зі світлою шкірою, не засмаглих на сонці, тобто у аристократів, які за цією ознакою протиставляються засмаглим робітникам); МТН 1. Такий ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ / Ціле → 2. Партитивність (Ціле > Частина): *blue-water* – *adj* той, що відноситься до

відкритого моря; третій крок деривації – МТР + МТН 1. Такий АРТЕФАКТ → 2. ЧАСТИНА РОСЛИНИ → 3. Партитивність (Частина > Ціле): *bluebell* – *n* 1. будь-який з різноманітних дзвоників (рослина); четвертий крок деривації – МТН 1. Такий ОДЯГ → 2. Власність (Власність > Власник / Афектив) → 3. Каузатив (Афектив > Каузатор / Частина) → 4. Партитивність (Частина > Ціле-подія): *blue flu* – *n* страйк працівників міліції (що носять синю форму), які не прийшли на роботу через нібито хворобу.

- Подібність-метафора: другий крок деривації – МТР 1. Така ЛЮДИНА → 2. АРТЕФАКТ: *blue peter* – *n* синій сигнальний прапор із білим квадратом у центрі, який показує, що торговельне судно готове до відпливу; третій крок деривації – МТН + МТР 1. Такий АРТЕФАКТ / Власність → 2. Власність (Власність > Власник / ЛЮДИНА-1) → 3. ЛЮДИНА-2: *blue-ribbon* – *adj* із відмінною репутацією.

У метафоричних номінаціях назви предметних сутностей виду *blue X*, що належать до різних предметних доменів, є метафоричними корелятами, які залучені до дериваційного процесу на його різних кроках і які мають такі спектри концептуальних референтів:

- АРТЕФАКТ → референти: ЛЮДИНА (4), РОСЛИНА (3), АРТЕФАКТ (2), ОРГАНІЗАЦІЯ (1), ТВАРИНА (1);
- ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ → референти: ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ (1), ЛЮДИНА/АРТЕФАКТ/ПОДІЯ (1), ВЕРБАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ (1), ПОДІЯ (1);
- ЛЮДИНА → референти: РОСЛИНА (2), АРТЕФАКТ (1);
- ОДЯГ → референти: ЛЮДИНА (1), РОСЛИНА (1).

Тим самим більший метафоричний потенціал мають поняття зі складу корелятивних доменів АРТЕФАКТ (11 одиниць, п'ятичленний метафоричний спектр) та ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ (4 одиниці, чотиричленний метафоричний спектр). З-поміж референтних доменів більший ступінь метафоризації має домен РОСЛИНА, представлений у 6 прикладах.

Символьними ознаками (6,7%) синього кольору, наявними в англійських композитах, є «прихильний до жорсткої моралі», «пригнічений, млявий, повільний». Ці метафоричні значення утворені від онтологічних характеристик власне кольору, більшою або меншою мірою абстрагованого від свого носія:

- 1. X: змерзлий, холодний → 2. Y: ПРИХИЛЬНИЙ ДО ЖОРСТКОЇ МОРАЛІ [3]: *bluenose* – *n* людина, яка виступає за жорсткий моральний кодекс – *bluenosed adj*; *blue law* – *n* 1. один з численних надзвичайно жорстких законів, спрямованих на регулювання моралі та поведінки в колоніальній Новій Англії.
- 1. X: фізично слабкий, посинілий → 2. Y: ПРИГНІЧЕНИЙ, МЛЯВИЙ, ПОВІЛЬНИЙ [4]: *blue devils (blues)* – *n pl* пригніченість; занепад духу; слабкий дух; *blues (blue devils)* – *n pl* джаз або популярна музика із гармонічними та фразовими структурами блюзу; *bluesman* – *n* людина, яка співає або грає в стилі блюз; *blue note* (1: 136) – *n* змінне мікротональне пониження третього, сьомого й іноді п'ятого ступеня основної шкали, що є частим для блюзу.

Підсумок аналізу груп композитів із різними кольороноазвами. В англійських композитах найпоширенішою є кольороноазва *black*. Більшість композитів є іменниками, дещо меншою є кількість прикметників, число дієслів є незначним. У

внутрішній формі композитів у 93,6% прикладів колір є онтологічною ознакою предмета, та у 6,4% прикладів – символною ознакою. Поняття про предмети, наділені кольором як онтологічною ознакою, конституують вісім концептуальних доменів, серед яких центральними є ТВАРИНА, РОСЛИНА, АРТЕФАКТ та ЛЮДИНА; на периферії перебувають ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, ОДЯГ, ЇЖА та МІСЦЕ (ТЕРИТОРІЯ). Майже половина композитів англійської мови здійснює пряму номінацію, яка реалізується на першому кроці деривації. Більше половини прямих позначень слугують основою для подальших номінативних зсувів: метонімічних, метафоричних та комплексних. Із цих зсувів частотнішими є метонімічні, в яких найбільш представленою є БПС партитивності, дещо менш продуктивними є БПС каузації, власності, контактної дії, інклюзивності та локативності. Метафоричні зсуви відбуваються на підставі БПС подібності. Найбільша кількість композитів утворюється на другому кроці деривації, менша – на третьому, незначна кількість – на четвертому кроці. У метафоричних зсувах більший метафоричний потенціал демонструють поняття зі складу корелятивних доменів ЛЮДИНА, АРТЕФАКТ, ТВАРИНА, ОДЯГ та ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ. Серед референтних доменів більший ступінь метафоризації має домен ЛЮДИНА. У складі композитів із компонентом-кологіативом за символними значеннями домінує *чорний* колір.

Українська мова. Приклад аналізу групи композитів із конкретною кольороною назвою: СИНІЙ, БЛАКИТНИЙ, ГОЛУБИЙ. Загальні характеристики: 21 одиниця з елементами *синій, блакитний, голубий* (5,4% від 393). 10 композитів є іменниками, 10 – прикметниками, один – прислівником. У внутрішній формі всіх композитів колір репрезентує онтологічну ознаку предмета.

Онтологічними ознаками предмета (100%) є: *синій* – «середній між голубим і фіолетовим», «який має відтінок синього кольору», «який дуже зблід, змарнів, набувши відтінку такого кольору (про обличчя, шкіру)»; *блакитний* – «кольору ясного неба»; *голубий* – «кольору ясного неба», «сірувато-блакитний». Поняття про предмети, наділені цими ознаками, утворюють шість концептуальних доменів, які мають такий ступінь номінативної промінантності:

- центральний домен – ЛЮДИНА [Частина тіла: 10]: 10 – 47,6%; периферія – ТВАРИНА [Тварина: 1, Частина тіла: 2]: 3 – 14,3%; ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ [Природний об'єкт: 3]: 3 – 14,3%; РОСЛИНА [Частина рослини: 2]: 2 – 9,5%; АРТЕФАКТ [Артефакт: 2]: 2 – 9,5%; ОДЯГ [Одяг: 1]: 1 – 4,8%.

Прямі номінації (6 одиниць – 28,6%) утворюються на першому кроці деривації. Наприклад, ТВАРИНА: *синій кит* – ім. водяний ссавець роду смугачів; ЧАСТИНА ТІЛА ТВАРИНИ: *синьоголовий* – прикм. із синьою головою, голівкою; ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ: *синій мул* – ім. осад морських басейнів сталевато-сірого або синювато-сірого кольору; ЧАСТИНА РОСЛИНИ: *синьоцвіття* (1: 1319) – ім. синій цвіт, сині квіти; АРТЕФАКТ: *голубі фішки* (1: 251) – ім. перен. звичайні акції найбільш відомих великих компаній США.

Номінативні зсуви (15 – 71,4%) є метонімічними / МТН (12 – 57,1%), метафоричними / МТР (1 – 4,8%), метафоричними + метонімічними / МТР + МТН (2 – 9,5%). Метонімічні зсуви відбуваються на підставі БПС: партитивності (13 уживань), інклюзивності (3), власності (1). Метафоричні зсуви спираються на БПС подібності (3). Ці схеми вживаються у творенні композитів на другому та

третьому кроках деривації (10 та 5 одиниць відповідно). Наприклад, БПС партитивності та подібності-метафори:

- Партитивність: другий крок деривації – МТН 1. Така ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ → 2. Партитивність (Частина > Ціле): синьоокий, блакитноокий – прикм. про людину із синіми / блакитними очима; голуба кров – ім. ірон. про дворянське, аристократичне походження кого-небудь; третій крок деривації – МТР + МТН 1. Така ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ → 2. ЧАСТИНА ПРИРОДНОГО ОБ'ЄКТА → 3. Партитивність (Частина > Ціле): синьоочка – ім. ковелін, мінерал класу сульфідів, із синіми вкрапленнями.
- Подібність-метафора: другий крок деривації – МТР 1. ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ-1 → 2. ОБ'ЄКТ-2: синьозорий – прикм. схожий на сині зорі.

У метафоричних номінаціях назви предметних сутностей виду *синій X*, що належать до різних предметних доменів, стають метафоричними корелятами, які формують такі метафоричні спектри на різних дериваційних кроках:

- ЛЮДИНА → референти: РОСЛИНА (1), ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ (1);
- ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ → референт: ОБ'ЄКТ (1).

Підсумок аналізу груп композитів із різними кольороназвами. Серед проаналізованих українських композитів превалюють одиниці з кольороназвою *чорний*. Більшість композитів є іменниками, число прикметників є дещо меншим, і є один прислівник. У внутрішній формі 88,5% прикладів колір є онтологічною ознакою предмета, у 11,5% прикладів – символічною ознакою. Поняття про предмети, наділені онтологічними ознаками, конституують вісім концептуальних доменів, серед яких центральними є ТВАРИНА, ЛЮДИНА та РОСЛИНА, а периферійними – ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, АРТЕФАКТ, ОДЯГ, ЇЖА, МІСЦЕ (ТЕРИТОРІЯ). Прямі номінації, утворені на першому кроці деривації, представлені невеликою кількістю одиниць. У корпусі даних превалюють композити із переносним значенням, утвореним завдяки метонімічним, метафоричним та комплексним зсувам, із домінуванням метонімічних. Зазвичай, метонімічні зсуви відбуваються на підставі БПС партитивності. Також до дериваційних зсувів залучаються БПС інклюзивності, власності, каузації та контактної дії. Вживання БПС схожості-аналогії, локативності та темпоральності є поодиноким. Метафоричні номінативні зсуви відбуваються на підставі БПС подібності. Більшість композитів української мови утворюється на другому кроці деривації, менше – на третьому, декілька – на четвертому кроці. Найбільший метафоричний потенціал мають поняття зі складу корелятивного домену ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ. Серед референтних доменів найбільший ступінь метафоризації має домен ЛЮДИНА. У складі українських композитів з елементом-кольороназвою за числом символічних значень домінує *чорний* колір.

Новогрецька мова. Приклад аналізу групи композитів із конкретною кольороназвою: ΜΠΛΕ, ΓΑΛΑΖΙΟΣ, ΓΑΛΑΝΟΣ / СИНІЙ, ГОЛУБИЙ, БЛАКИТНИЙ. Загальні характеристики: 5 одиниць з елементами *μπλε*, *γαλάζιος*, *γαλανός* (2,9% від 175). Три композити є іменниками, два – прикметниками. У внутрішній формі всіх п'яти одиниць колір пов'язаний з онтологічною ознакою предмета.

До онтологічних ознак предмета (100%) належать: *μπλε* – «який має насичений колір неба та моря», «синій»; *γαλάζιος* – «який має колір безхмарного неба або спокійного моря», «голубий, блакитний, синій»; *γαλανός* – «голубий,

блакитний, синій». Поняття про предмети, наділені цими ознаками, включаються до трьох концептуальних доменів, які мають такий ступінь номінативної проміантності:

- **центральні домени – ЛЮДИНА** [Частина тіла: 2]: 2 – 40%; **ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ** [Природний об'єкт: 2]: 2 – 40%; **периферія – АРТЕФАКТ** [Артефакт: 1]: 1 – 20%.

Прямі номінації (3 одиниці – 60%) утворюються на першому кроці деривації. Наприклад, ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ: *γαλαζόπετρα* – ім. бірюза; АРТЕФАКТ: *γαλαζόπετρα* – ім. розчин позитивної міді та вапна, яким посипають виноградники для боротьби зі споровим грибком.

Номінативні зсуви є метонімічними / МТН (2 – 40%) і відбуваються на підставі БПС партитивності (2 вживання), що застосовується у творенні композитів на другому кроці деривації:

- Партитивність: другий крок деривації – **МТН 1. Така ЧАСТИНА ТІЛА ЛЮДИНИ → 2. Партитивність (Частина > Ціле):** *γαλανομάτης* (1: 397) – прикм. блакитноокий; *γαλαζοαίματος* (1: 396) – прикм. благородний, блакитної крові.

Підсумок аналізу груп композитів із різними кольороназвами. У досліджених новогрецьких композитах превалюють одиниці з кольороназвою *μαυρος*, *μελας*, *μελανος* (чорний). Переважна більшість композитів є іменниками, менша кількість є прикметниками, зустрічаються також декілька дієслів. У 81,7% прикладів колір у внутрішній формі композита є онтологічною ознакою предмета, у 18,3% – символічною ознакою. Поняття про предмети, наділені онтологічними ознаками, належать до восьми концептуальних доменів, центральними серед яких є ЛЮДИНА та АРТЕФАКТ, периферійними – ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, ОДЯГ, ТВАРИНА, ЇЖА, РОСЛИНА, МІСЦЕ (ТЕРИТОРІЯ). Прямі номінації, утворювані на першому кроці деривації, представлені невеликою кількістю номінативних одиниць. Значно більше метонімічних, метафоричних та метонімічних + метафоричних зсувів, із превалюванням метонімічних. Найчастіше метонімічні зсуви відбуваються на підставі БПС партитивності. Достатньо активними є БПС власності, каузації, інклюзивності та контактної дії. Метафоричні зсуви відбуваються на підставі БПС подібності. Переважна кількість композитів утворюється на другому кроці деривації, на третьому кроці утворюється незначна кількість одиниць. Найбільший метафоричний потенціал мають поняття зі складу корелятивного домену АРТЕФАКТ. Серед референтних доменів найбільший ступінь метафоризації має домен ЛЮДИНА. У складі новогрецьких композитів з елементом-кольороназвою за числом символічних значень домінує *білий* колір.

Порівняльний аналіз англійських, українських та новогрецьких композитів з елементом-кolorативом, здійснений за декількома напрямками, виявив їхні спільні та розбіжні характеристики.

У досліджених даних, отриманих із приблизно однакових за обсягом словників, за кількістю композитів з елементом-кolorативом домінує англійська мова. В українській мові їх майже вдвічі, а у новогрецькій – майже вчетверо менше.

За проміантністю кольороконцептів у номінативному полі англійських, українських та новогрецьких композитів провідну позицію займають *чорний*, *білий* та *червоний* кольори із домінуванням червоного над білим в англійській мові. При цьому в усіх порівнюваних мовах найбільш уживаним компонентом композитів є

кольороназва *чорний*. Інші кольороназви (окрім *чорного*, *білого* та *червоного*) в номінативному полі композитів в усіх трьох мовах займають периферійну позицію.

Порівняння груп композитів із назвою конкретного кольору виявляє різницю у відсотках його застосування відносно загальної кількості прикладів у кожній із мов. Так, відсоток композитів з елементом *чорний* є більшим в українській мові, з елементом *білий* – у новогрецькій мові, з елементами *червоний*, *синій* (*блакитний*, *голубий*) та *коричневий* – в англійській мові, з елементом *зелений* – в англійській та новогрецькій мовах, з елементом *жовтий* – у новогрецькій та українській мовах, з елементами *сірий* і *рожевий* – в українській мові. У складі проаналізованих українських композитів відсутні кольороназви *фіолетовий* та *оранжевий*, а у складі новогрецьких композитів – кольороназви *фіолетовий*, *оранжевий* та *коричневий*.

У внутрішній формі композитів англійської, української та новогрецької мов фігурують наділені кольором предметні сутності, включені до восьми онтологічних доменів: ЛЮДИНА, ТВАРИНА, РОСЛИНА, ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, МІСЦЕ (ТЕРИТОРІЯ), АРТЕФАКТ, ОДЯГ та ЇЖА. За кількістю композитів в англійській мові домінує домен ТВАРИНА, в українській – домени ТВАРИНА та ЛЮДИНА, у новогрецькій – домен ЛЮДИНА. У доменах превалюють композити з кольороназвами *чорний*, *червоний* та *білий*, у деяких доменах відмічена частотність *зеленого*.

Композити англійської, української та новогрецької мов утворюються на різних кроках концептуальної деривації. Композитів із прямим значенням, утворених на першому кроці деривації, найбільше в англійській мові. В українській та новогрецькій мовах більше композитів із переносним значенням, переважно сформованим на другому дериваційному кроці. Композити із переносним значенням у всіх трьох мовах утворюються здебільшого в результаті метонімічних зсувів. Метафоричні та комплексні зсуви представлені меншою мірою. У трьох мовах метонімічні зсуви частіше відбуваються на підставі БПС партитивності та власності. Метафоричні зсуви в трьох мовах відбуваються на підставі БПС подібності. Метафоричні зсуви є більш представленими в англійській мові, де за кількістю метафоричних виразів домінує корелятивний домен ЛЮДИНА, а за обсягом метафоричного спектру – корелятивні домени ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ та АРТЕФАКТ. В українській мові за кількістю утворених метафор та за обсягом метафоричного спектру домінує корелятивний домен ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, а у новогрецькій мові за цими показниками домінує корелятивний домен АРТЕФАКТ.

Найбільший відсоток композитів, до складу яких входить кольороназва із символічним значенням, зафіксовано у новогрецькій мові, дещо меншим є цей відсоток в українській та найменшим – в англійській мові. Найбільше символічних значень у трьох мовах мають *чорний* та *білий* кольори; в українській та англійській мовах до них долучається *червоний*, а в англійській – *синій* (*блакитний*, *голубий*). Символьні ознаки кольорів у складі композитів англійської, української та новогрецької мов демонструють як універсальність, пов'язану з лінгвістичними запозиченнями, з реаліями світової історії, з міжкультурними реаліями та з асоціаціями психологічного плану, так і ідіотнічність, пов'язану з культурною спадщиною кожного окремого етносу.

ВИСНОВКИ

У дисертації аналіз композитів з елементом-кolorативом здійснюється в річищі когнітивної теорії номінації, за якою внутрішня форма знаку структурується номінативною, або ономасіологічною, моделлю, що має базис та ознаку, приєднану до нього предикативною зв'язкою. Номінативна модель репрезентує когнітивну структуру: її основою стає базисна пропозиціональна схема (БПС), один із компонентів якої (логічний суб'єкт або предикат) стає первинним семантичним фокусом, або ономасіологічним базисом, а інший компонент стає вторинним семантичним фокусом, або ономасіологічною ознакою. Подальше розгортання номінативного процесу передбачає концептуальну деривацію, до якої залучаються різні БПС (буттєві, акціональні, посесивні, ідентифікаційні та компаративні), визначені в семантиці лінгвальних мереж (С. А. Жаботинська). У дисертації процедура лінгвокогнітивного аналізу композитів, заснованого на положеннях семантики лінгвальних мереж, здійснювалася у три етапи.

На першому етапі композити конкретної мови розподілялися на групи відповідно до вжитої в них кольороназви. У кожній з таких груп виокремлювалися композити, у внутрішній формі яких колір є онтологічною ознакою предмета або символічною ознакою, абстрагованою від поняття власне кольору. Ті композити, у внутрішній формі яких колір є онтологічною ознакою предмета, стратифікувалися за концептуальними доменами ЛЮДИНА, ТВАРИНА, РОСЛИНА, ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, МІСЦЕ (ТЕРИТОРІЯ), АРТЕФАКТ, ОДЯГ та ЇЖА. Ці композити визначалися як такі, що мають пряме і переносні значення. За умов переносної номінації до початкової квалітативної БПС «Х (базис) є ТАКИЙ-колір (ознака)» додаються інші БПС, що забезпечує різні способи зв'язку внутрішньої форми композита з його значенням: метонімію, метафору, метонімію + метафору, метафору + метонімію. У тих композитах, де колір є символічною ознакою, виявлялося первинне поняття, від якого походить символічне значення колоратива.

Другий і третій етапи аналізу композитів були порівняльними. На другому етапі порівнювалися результати аналізу груп композитів у межах однієї мови. На третьому етапі порівнювалися результати аналізу композитів у всіх трьох мовах. Аспектами порівняння ставали: ступінь представленості в композитах різних базових кольорів; проміантність доменів предметних сутностей, наділених колірною ознакою; активність БПС, залучених до номінативних процесів на різних кроках концептуальної деривації; метафоричний потенціал доменів наділених кольором предметних сутностей та підстави для символізації різних кольорів.

Здійснений порівняльний аналіз лінгвокогнітивних засад творення композитів із кольороназвами виявив універсальні та ідіоетнічні особливості у «колірних» концептуальних картинах світу носіїв англійської, української та новогрецької мов, а також спільні та відмінні ознаки у номінативних процесах, які зумовили появу таких композитів на різних кроках концептуальної і формальної деривації.

Відпрацювання процедури лінгвокогнітивного аналізу похідних одиниць із кольороназвою на матеріалі індоєвропейських мов дозволить надалі здійснити такий аналіз і для аналогічних одиниць інших мовних сімей з метою порівняння отриманих результатів із даними індоєвропейських мов.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці у наукових фахових виданнях України:

1. Свєцинська (Філатова) К. О., Шепітько С. В. Методологічні засади вивчення проблеми колоратурної композити // Вісник Маріупольського державного гуманітарного ун-ту. Серія: Філологія: зб. наук. праць / заг. ред. С. В. Безчотнікова. 2010. Вип. 3. С. 80–85.
(У роботі, виконаній у співавторстві з Шепітько С. В., особистим внеском дисертанта є добір, систематизація і частковий опис фактичних даних).
2. Свєцинська (Філатова) К. О. Ономасіологічний аспект української колоратурної композити // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного ун-ту ім. Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство): зб. наук. праць. 2011. Вип. 95(2). С. 405–408.
3. Свєцинська (Філатова) К. О. Ономасіологічна структура колоративної композити (на матеріалі англійської і української мов) // Вісник Київського національного лінгвістичного ун-ту. Серія: Філологія: зб. наук. праць. 2012. Т. 15. № 1. С. 171–176.
4. Філатова К. О. Зіставний ономасіологічний аналіз колоративної композити на матеріалі англійської, української та новогрецької мов // Нова філологія: зб. наук. праць Запорізького національного ун-ту. 2012. Вип. 51. С. 221–224.
5. Філатова К. О. Ономасіологічний аналіз колоративної композити на матеріалі англійської, української та новогрецької мов // Наукові записки Луганського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Філологічні науки. Дискурсологія: мова, культура, суспільство: зб. наук. праць. 2013. № 2(38). С. 115–124.
6. Філатова К. О. Методика порівняльно-типологічного аналізу колоративних композитів на матеріалі англійської, української та новогрецької мов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): зб. наук. праць / ред. Н. Л. Іванницька. 2015. Вип. 21. С. 396–399.
7. Філатова К. О. Теоретичні основи номінативних процесів лексики: когнітивні засади // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного ун-ту ім. Івана Франка. Серія: філологічні науки (мовознавство): зб. наук. праць. 2017. № 8. Т. 2. С. 130–134. *Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).*

Праці у зарубіжних наукових фахових виданнях

8. Филатова Е. А. Когнитивно-ономасиологический анализ колоративных композитов в английском, украинском и новогреческом языках // Научный потенциал: науч. журнал НИИ педагогики и психологии. Чебоксары, 2015. Вып. 1(18). С. 17–20.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Свєцинская (Филатова) Е. А. Сопоставительный анализ способов образования композитов в английском, украинском и новогреческом языках // Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук: матеріали VII Міжрегіональної

- конф. молодих учених та аспірантів / ГДПІМ, Горлівка, 10 квітня 2009 р. Горлівка: Вид-во ГДПІМ, 2009. Вип. 13. С. 10–13.
10. Свєцинская (Филатова) Е. А. Способы образования и передачи композитов в английском, украинском и новогреческом языках // Актуальні проблеми філології: мовознавство, літературознавство, методика викладання філологічних дисциплін: зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. / МДГУ, Маріуполь, 27 травня 2009 р. Маріуполь: МДГУ, 2009. С. 166–169.
 11. Свєцинская (Филатова) Е. А. Сравнительный анализ способов образования сложных слов в английском, украинском и новогреческом языках // Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матеріалів XI підсум. наук.-практ. конф. викл. / МДГУ, Маріуполь, 30 січня 2009 р. / ред. К. В. Балабанов. Маріуполь: МДГУ, 2009. С. 234–235.
 12. Свєцинская (Филатова) Е. А. Анализ способов образования композитов на материале трех языков (английского, украинского, новогреческого // Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матер. XII підсумк. наук.-практ. конф. викл. / МДГУ, Маріуполь, 5 лютого 2010 р. / ред. К. В. Балабанов. Маріуполь: МДГУ, 2010. С. 242–243.
 13. Свєцинська (Філатова) К. О. Колоративна композита з позицій когнітивної ономасіології // Філологічні студії молодих учених: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. / МДУ, Маріуполь, 12 листопада 2010 р. Маріуполь: МДУ, 2010. С. 97–99.
 14. Свєцинська (Філатова) К. О. Шляхи та чинники формування колірного концепта на матеріалі англійської, української та новогрецької мов // Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матер. XIII підсумк. наук.-практ. конф. викл. / МДУ, Маріуполь, 4 лютого 2011 р. / ред. К. В. Балабанов. Маріуполь: МДУ, 2011. С. 314–316.
 15. Філатова К. О. Зіставний ономасіологічний аналіз англійської, української та новогрецької колоративної композити // Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій: зб. матер. I Міжнар. наук. конф. / МДУ, Маріуполь, 28–30 вересня 2012 р. / ред. С. В. Шепітько. Маріуполь: МДУ, 2012. С. 102–107.
 16. Філатова К. О. Досвід ономасіологічного аналізу колоративних композит на матеріалі англійської, української та новогрецької мов // Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матер. XV підсумк. наук.-практ. конф. викл. / МДУ, Маріуполь, 1 лютого 2013 р. / ред. К. В. Балабанов. Маріуполь: МДУ, 2013. С. 183–186.
 17. Филатова Е. А. Опыт ономасиологического анализа колоративных композит (на материале английского, украинского и новогреческого языков) // Язык и культура в эпоху глобализации: сб. научн. трудов по матер. I Междунар. науч. конф. / СПбГЭУ, Санкт-Петербург, 2013 г. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГЭУ, 2013. Вып. 1. Т. 1. С. 257–264.
 18. Філатова К. О. Теоретичні засади аналізу лексики // Актуальні проблеми міжкультурної комунікації, перекладу та порівняльних студій: зб. матер. III Міжнар. наук. конф. / МДУ, Маріуполь, 29–30 вересня 2017 р. / ред. С. В. Шепітько. Маріуполь: МДУ, 2017. С. 9–11.

19. Філатова К. О. Дослідницькі принципи когнітивної ономасіології та теорії номінації // Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матер. XX підсумк. наук.-практ. конф. викл. / МДУ, Маріуполь, 2 лютого 2018 р. / ред. К. В. Балабанов. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 221–223.
20. Філатова К. О., Мамонова О. І. Методологічні засади лінгвокогнітивного аналізу номінативних одиниць неблизькоспоріднених мов (англійської, української та новогрецької мов) // Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. / МДУ, Маріуполь, 18–19 квітня 2018 р. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 542–544.

(У роботі, виконаній у співавторстві з Мамоною О. І., особистим внеском дисертанта є добір, систематизація і частковий опис даних).

АНОТАЦІЯ

Філатова К. О. Кольороконцепти в номінативних моделях англійських, українських і новогрецьких композитів: лінгвокогнітивний аспект. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство. Київський університет імені Бориса Грінченка Міністерства освіти і науки України. Київ, 2018.

У дисертації аналіз композитів з елементом-кологративом здійснюється в річищі когнітивної теорії номінації, за якою внутрішня форма знаку структурується номінативною, або ономасіологічною, моделлю. Ця модель маніфестує когнітивну структуру, сформовану на основі однієї або декількох базисних пропозиціональних схем (БПС), виокремлених у семантиці лінгвальних мереж (С. А. Жаботинська). Лінгвокогнітивний аналіз композитів включає три етапи.

На першому етапі композити кожної мови стратифікуються на групи відповідно до вжитої в них кольороназви. У межах групи одиниці розподіляються на ті, де у внутрішній формі слова колір є онтологічною ознакою предмета і ті, де колір є символічною ознакою. Одиниці із кольороназвою, що позначає онтологічну ознаку предмета, стратифікуються за концептуальними доменами ЛЮДИНА, ТВАРИНА, РОСЛИНА, ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, МІСЦЕ (ТЕРИТОРІЯ), АРТЕФАКТ, ОДЯГ та ЇЖА. Відповідні композити визначаються як такі, що мають пряме і переносні значення. За умов переносної номінації до початкової квалітативної БПС «Х (базис) є ТАКИЙ-колір (ознака)» додаються інші БПС, що забезпечує різні способи зв'язку внутрішньої форми композита з його значенням: метонімію, метафору та їхнє поєднання. Для композитів, де колір є символічною ознакою, виявляється первинне поняття, від якого походить символічне значення колоратива.

На другому етапі порівнюються результати аналізу груп композитів у межах однієї мови. На третьому етапі порівнюються результати аналізу композитів у всіх трьох мовах. Аспектами порівняння є: ступінь представленості в композитах різних базових кольорів; проміантність доменів предметних сутностей, наділених колірною ознакою; активність БПС, залучених до номінативних процесів на різних

кроках концептуальної деривації; метафоричний потенціал доменів наділених кольором предметних сутностей та підстави для символізації різних кольорів.

Порівняльний аналіз лінгвокогнітивних засад творення композитів із кольороназвами виявив універсальні та ідіотетнічні особливості у «колірних» концептуальних картинах світу носіїв англійської, української та новогрецької мов, а також спільні та відмінні ознаки у номінативних процесах, які зумовили появу таких композитів.

Ключові слова: когнітивна теорія номінації, композит, кольороназва, внутрішня форма, номінативна / ономасіологічна модель, концептуальна деривація, базисні пропозиціональні схеми, порівняльний аналіз, англійська, українська та новогрецька мови.

ABSTRACT

Filatova, K. O. Color-concepts in the naming models of English, Ukrainian and Modern Greek compounds: a cognitive linguistic aspect – Dissertation, manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Philology (PhD): Speciality 10.02.15 «General Linguistics». Borys Grinchenko Kyiv University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kyiv, 2018.

This dissertation discusses cognitive linguistic foundations for coining English, Ukrainian and Modern Greek compounds whose naming (onomasiological) structure includes a color-concept from the list of basic colors registered in the considered languages.

The empirical data, 1308 expressions (740 English, 393 Ukrainian and 175 Modern Greek compounds), were obtained by continuous sampling from the respective dictionaries of approximately equal sizes. The research framework includes conceptions of the theory of naming, and techniques of conceptual analysis developed by different schools of cognitive linguistics. The conceptions employed in the theory of naming are the inner form (O. O. Potebnya) as a fragment of meaning manifested by the outer form of a linguistic expression, and the onomasiological / naming model (E.S. Kubryakova, S. A. Zhabotynska) that structures the inner form. From a cognitive linguistic perspective, a naming model represents a cognitive structure grounded on one or several basic propositional schemas (BPS) described in Semantics of Lingual Networks (S. A. Zhabotynska). In a naming model, the logical subject or the logical predicate of a particular BPS becomes either the onomasiological base (the main concept) or the onomasiological feature that characterises the base. In this dissertation, the BPS are used for both defining the naming models of compounds, and establishing the particulars of conceptual derivation due to which some concepts (and their names) are derived from the other concepts (and their names). The naming models of compounds are linked to metonymic and metaphoric processes. The latter are analysed in terms of Conceptual Metaphor Theory (G. Lakoff and M. Johnson). Among such terms are the scope and range of metaphor (Z. Kövecses), metaphorical capacity of the source, and degree of metaphorization demonstrated by the target (I. V. Brovchenko, S. A. Zhabotynska). Comparison of cognitive linguistic grounds for compounds with color-terms in each separate language and in all three languages employs comparative analysis accompanied

by counts which demonstrate salience of the property that serves as «tertium comparationis» in comparison. In this study, a cognitive linguistic analysis of compounds with color-terms has three stages.

At the first stage, the compounds of a particular language are divided into groups with regard to the color-term they contain. In each such group, the compounds are distributed into those where the color-term names an ontological property of objects, and those where the color-term names a symbolic property associated with the color *per se*. The compounds where the color-term names an ontological property are further stratified among conceptual domains of the named objects. These domains are: MAN, ANIMAL, PLANT, NATURAL OBJECT, PLACE (TERRITORY), ARTEFACT, CLOTHES, and FOOD. The compounds within each domain obtain their onomasiological models, which in direct, literal naming are grounded on the qualitative BPS «X (base) is SUCH-color (feature) > SUCH-color (feature) X (base)». In indirect, figurative naming, the initial onomasiological model is extended with the other BPS that provide different ways of linking the inner form of a linguistic expressions with its meaning. Among such ways are metonymy, metaphor, metonymy + metaphor, and metaphor + metonymy. Metaphoric shifts are further analyzed with regard to metaphorical scopes formed by the ontological domains of MAN, ANIMAL, PLANT, NATURAL OBJECT, PLACE (TERRITORY), ARTEFACT, CLOTHES, and FOOD, as well as with regard to their metaphorical potential. Those compounds whose inner form includes a color-concept used symbolically are studied with the aim to expose the initial meaning from which the symbolic meaning is derived.

The second and third stages of the enquiry are comparative. At the second stage, it is the comparison of results obtained through the analysis of each «color» group within one language. At the third stage, it is the comparison of results obtained in the analysis of compounds with color-terms in all three languages. The compared aspects are: salience (the degree of exposure in compounds) of different basic colors; salience of the ontological domains of «colored» objects; salience of different basic propositional schemas applied in naming processes at different steps of conceptual derivation; metaphorical potential of the ontological domains of «colored» objects; and the foundations of symbolic meanings developed by different colors.

Comparative analysis of cognitive linguistic grounds for coining compounds with color-terms in the English, Ukrainian, and Modern Greek languages reveals universal and idioethnic properties of the chromatic «world-images» possessed by their speakers. This analysis pinpoints similarities and differences in the naming processes that, due to metonymic and metaphoric shifts, cause emergence of such compounds at different stages of conceptual and formal derivation.

The procedure of cognitive linguistic analysis developed for this study of linguistic expressions with color terms in Indo-European languages will be further employed in the analysis of similar data obtained from the languages of other families. The results of such analysis will be compared with the findings relevant for Indo-European languages.

Key words: cognitive theory of naming, compound, color-term, inner form, naming / onomasiological model, conceptual derivation, basic propositional schemas, comparative analysis, English, Ukrainian and Modern Greek.